

The Conclusion. The analysis of the process of verb functioning with the meaning 'to be glad' in dynamic communicative context allowed us to define the pragmatic components in their meanings. Words, acting as constituents of the statement, express the sides of the situation, while identifying pragmatic components. The intent of speakers in Kazakh, Russian, English, and German can be expressed explicitly or implicitly. The pragmatic component in the meaning of words is manifested only on the basis of functional-semantic, intentional analysis, taking into account pragmatic characteristics.

Список использованной литературы

1. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. - М.: Наука, 1975. – 231 с.
2. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. - Воронеж: Изд. Воронеж. ун-та, 1985. – 112 с.
3. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике (на материале глагольных форм современного немецкого языка). - М., 1970.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. –М.: Эдиториал УРСС. 2000.- 350 с.
5. Моррис Ч. Основание теории знаков // Семиотика / Под ред. Ю.С.Степанова. - М., 1983. - С. 37-89.
6. Пирс Ч. Символы, сигналы, шумы.- М., 1967. - 334 с.
7. Уфимцева А.А. Семантический аспект языковых знаков // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 31-46.
8. Сулейменова З.Е. Семантика и прагматика глаголов со значением 'радоваться' .-Актобе, 2019.-176 с.

ҒТАМР 17.01.07

АКАДЕМИК АХМЕТ ЖҰБАНОВТЫҢ «ЗАМАНА БҰЛБҰЛДАРЫ» ЕҢБЕГІНДЕГІ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ә.Ж. ҰЛЫҚПАНОВА

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Андатпа. Мақалада академик, өнертану ғылымдарының докторы, профессор Ахмет Қуанұлы Жұбановтың «Замана бұлбұлдары» еңбегіндегі әдебиеттану аспектілері қарастырылып, зерттелу нысанасына алынады. Мақалада ел тарихында алтын әріптерімен аты жазылып, халық жүрегінен орын алған талантты

тұлға, дарынды музыкант, феномен Ахмет Жұбановтың «Замана бұлбұлдары» зерттеуіне баға берген белгілі ғалымдар мен айтулы қоғам қайраткерлерінің ой-пікірлеріне талдау жасалынады. Өнертанушы ғалымның ұсыныс-тұжырымдарының бүгінгі күнмен сабақтастығы зерделенеді.

Кілт сөздер: өнертанушы, әдебиеттану аспектілері, музыкалық фольклортану, синкреттілік, халық әндері, ақындар.

Аннотация. Жубанов Ахмет Куанович – талантливый музыковед, выдающийся композитор, общественный деятель. В статье рассматриваются научный труд выдающегося академика, доктора искусствоведения, профессора Ахмета Куановича Жубанова «Соловьи столетий». В статье анализируются литературоведческие аспекты «Соловьи столетий».

Ключевые слова: искусствовед, литературоведческие аспекты, музыкальная фольклористика, синкретизм, народные песни, поэты.

Annotation. Zhubanov Akhmet Kuanovich – a talented musicologist, an outstanding composer, public figure. The article deals with the scientific work of an outstanding academician, doctor of art history, professor Akhmet Kuanovich Zhubanov "Nightingales of centuries". The article analyzes the literary aspects of the aspects of "Nightingales of centuries".

Key words: art critic, literary aspects, musical folklore, syncretism, folk songs, poets.

Кіріспе. Жұбанов Ахмет Куанұлы – композитор, педагог, дирижер, қоғам қайраткері. Темір-Орқаш өңірінен түлеп ұшқан ағайынды Жұбановтар мен олардан өсіп-өнген ұрпағын бүгінде қазақ елінде білмейтін жан кемде-кем. «Шығыстың екінші Аристотелі» атанған Әбу Насыр Әл-Фараби сынды сан қырлы талант иесі еді. Әл-Фараби сынды жарқыраған талант иесі Ахмет Жұбановты өнер әлеміне баулығына өзінің туған ағасы, қазақтан шыққан тұңғыш профессор, түркітанушы ғалым Құдайберген Жұбанов болатын. Музыка мен ғылыми тұманың басын тең ұстаған ғұлама Ахмет Жұбановтың өнертанудағы еселі еңбегі туралы күні бүгінге дейін аз айтылып жүрген жоқ. Біз де өз кезегімізде Ахмет Жұбанов мұрасының әлі де айтылып, терең зерттелуге тиіс тағы бір қыры – қазақ әдебиеттану ғылымына, музыкалық фольклористикаға сіңірген еңбегі туралы сөз етсек дейміз.

Негізгі бөлім. Заманымыздың заңғары жазушысы, академик ғалым М.О.Әуезов «Әдебиет тарихы» атты еңбегінде: «Қазақ әдебиеті барлық халықтың әдебиеті сияқты екіге бөлінеді: біріншісі – ауызша әдебиет, ел ақындығы. Екіншісі – жазба әдебиеті. Ел ақындығы не ауызша әдебиет: елдің жазу өнерін білмей тұрған кезінде шыққан сөздер» [1, 7-б.] – деп жазды. М.Әуезов тұжырымдағандай, халық ауыз әдебиетінің өзіне тән бір жанрлық ерекшелігі бар. Бұл ерекшелік – фольклордың синкреттілік қырымен байланысты. Синкретті сөзі – «бір басына бірнеше өнерді тоғыстырған» деген ұғымды береді.

Профессор Құдайберген Жұбановтың да айтуынша «халық поэзиясы» – синкреттілік сипатқа ие. Олай болса, халық даналығына айналған фольклорлық мұра, оның ішінде ауыз әдебиетінің бар түрі, тұрмыс-салт жыры болсын, халық әндері, мейлі батырлық, ғашықтық

дастандар, айтыс, т.б. бәрі, әуенімен, әуезімен қоса айтылып, күні бүгінге келіп жеткен. Ал енді осы фольклорлық мұрамызды, оның ішінде музыкалық фольклорды бүгінде қалай зерттеп жүрміз деген мәселе туындайды.

Зерттеу әдістері. Фольклортанушы ғалымдар Рахманқұл Бердібай да, Сейіт Асқарұлы Қасқабасов та өз зерттеулерінде фольклорды кешенді түрде зерттеу керек деген мәселені көтерген еді. Бұл тұжырымды пікірді өз кезінде Құдайберген Жұбанов та «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жайлы» [2.] атты очеркінде айтып кеткен.

Фольклорды кешенді түрде зерттеу дегеніміз – ата-бабамыздан келіп жеткен халық мұрасын, ауыз әдебиетінің бар жанры музыкамен әрленетін болғасын жерде, зерттеу нысанасына тек сөз, мәтін түрі ғана емес, беташар, тойбастар, сол эпостық жыр қалай айтылып отыр, музыкалық ерекшелігі қандай дейтін сауалдар да қойылуы керек. Міне, тап осы тұста академик Ахмет Жұбанов зерттеулерінің қазақ фольклортану ғылымына, оның ішінде музыкалық фольклористикаға қосылған үлес-салмағының қомақтылығы өзінен-өзі шығып отыр.

Академик Ахмет Жұбанов өзінің тынымсыз да толассыз шығармашылыққа толы еңбек жолында әлі күнге дейін еш құндылығын жоймай келе жатқан «Ғасырлар пернесі», «Замана бұлбұлдары» және қазақ халық музыкасының тарихы, халық әншілерінің, күйшілерінің, композиторларының өмірі мен шығармашылығы жайындағы «Құрманғазы», «Қазақ халық композиторларының өмірі мен творчествосы», т.б. зерттеулерді жазды.

«Қазақстан композиторларының өмірі мен творчествосы» атты еңбегінде Ахмет Жұбанов ХІХ ғасырда өмір сүрген қазақтың айтулы әнші-ақындары мен майталман күйшілеріне қатысты тарихи-ауызекі деректерді ғылыми тұрғыдан өңдеп, алғаш рет қалың оқырманға ұсынады. Аталмыш еңбектің өз кезінде танымдық деңгейі аса жоғары болды.

Қазақтың өнерсүйер қалың қауымы еліміздің ең талантты өнерпаздары туралы құнды деректерді осы еңбектен тұңғыш рет танып білді десек, артық айтқандық болмас. Бірақ ХХ ғасырдың төңкерісімен бірге келген «солақай саясаттың кесірінен» бұл еңбек сол тұста әділетсіз сынға да ұшырады. Қазақтың өткен тарихы мен өнерін, мәдениетін зерттеген адамдардың бәріне бірдей жалалы «халық жауы» деген «жалған айып» тағылғанда, бұл құрыққа Ахмет Жұбанов та ілігудің аз-ақ алдында тұрды. Сол бір зұлматты кезеңде Ахмет Жұбанов та консерваторияның қабырғасынан қуылады. Қызметінен кетуге мәжбүр болады.

1937-1938 жылдардағы Кеңестер Одағының «қанды қырғынының» саяси ызғары қайта соққан елуінші жылдардың тұсында да Ахмет Жұбановтың басына «солақай саясаттың» құрығы тағы түсті. Өнер әлемінде қазақты құртқан бақталастық пен көре алмаушылық қай заманда да бар. Ахмет Жұбановтың да жаулары оны атақ-даңқтан жұрдай етуге бар

жандарын салып бақты. Әйтсе де, 1953 жылы Сталин өлген соң, қоғамның саяси өмірі жаңа арнаға келе бастап, Ахмет Жұбановтың өмірлік танымына айналған шығармашылық іспен қайта айналысуға толықтай мүмкіндігі туды.

Нәтижелер. Өмірінің осындай көлеңкелі тұстары Ахмет Жұбановты бұрынғы зерттеу еңбектеріне қайта қарап, өңдеп, толықтырып жазуға алып келіп отырды. Нәтижесінде сүбелі зерттеу – «Замана бұлбұлдары» еңбегі өмірге келді. Бұл еңбек жарыққа шыққан күннен бастап, оқырмандарының ыстық ықыласына бөленді. Еңбек 1958 жылы Москвада өткен қазақ мәдениетінің он күндігі қарсаңында жұртшылықтың қолына тиеді. Көп ұзамай орыс тіліне де аударылып басылып, «Струны столетий» және «Соловьи столетий» деген атпенен жарық көрді. Бұл кітаптарға кезінде академик жазушы Ғабит Мүсірепов алғысөз жазған еді.

Ғабит Мүсірепов осы алғысөзінде: «Зерттеу жұмысымен айналысуға мүмкіндік берерліктей болмашы ғана жағдайлар жасалғаннан кейін бірер жыл өтпей-ақ, күлден көтерілген Феникс сияқтанып қазақтың ұлт аспаптар оркестрі пайда болды. Мен Ахмет Қуанұлының көп дауысты ұлттық оркестрді құруы – аса елеулі, сонымен қатар тарихи еңбек деп санаймын. ...Ұлт оркестрінің кіндік атасы – Ақаң» [3, б-б.] – деп жазса, танымал өнертанушы Б.Ғизатов: «Ғасырлар пернесі» мен «Замана бұлбұлдары» қазақ музыкасына қойылған үлкен ескерткіш іспеттес» [4.] – деп баға берді.

А.Жұбанов «Замана бұлбұлдарында» қазақ халқының өмірінде әннің, жалпы өнердің алатын өзіндік құдіретті күші жайында өте тұжырымды баяндайды. Осы тұста Ш.Уәлихановтың досы Г.Потанин жазып алған мына бір аңызды мысалдап келтіреді: «Ән аспаннан қалықтап ұшып жер бетіне жақын келеді. Оның жерге ең жақындаған кезін байқаған халық, әнді ұстап қалған, ал жоғары қалықтаған жердің адамдары ешнәрсе үйрене алмаған. Құдайдың құдіретімен келген ән қазақ жерінде тіпті төмен ұшқан да қазақ халқы оны естіп, әнді жақсы айтатын болған. Қазақтардың басқа халықтардан әнді жақсы айтататын себебі осы». Сондай-ақ, А.Жұбанов өз зерттеуінде қазақ үшін әннің киелі күшін сипаттаған Г.Потанин, А.Алекторовтан бастап, В.Карлсон, С.Рыбаков, Мұхаммед-Сәлім Кішімов, Ғалауатдин Мамиков, т.б. еңбектеріне сілтеме жасай келе, өзіндік пікірін былайша тұжырымдайды: «Біз тек қазақтың халық әндері туралы, әншілері туралы жазылған пікірлерді келтірдік. Оның бәрі де қазақтың халық творчествосын зерттеудегі ең алғашқы адымдар. Терең үңілген адамға қазақ әндерінде... толып жатқан тарих бар. Біздің әндеріміздің тарихы әлі тексерілген жоқ» [4, б-б.] .

Талқылау. Қазақтың ауызекі тараған поэтикалық мұраларының қай қайсысында да ата-бабамыздың ұлттық танымы, білген жанға тарихы тұнып жатыр. Автор аталған еңбекте қалың қазақтың зарлы күйіне айналып, «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» жылдарында сар даланы күңіrentкен «Елім-ай» атты тарихи өлеңі жайында, «Жалбыр» операсындағы

Қайрақбайдың әні болып айтылатын «Әмірхан» әні, «Жылқышы» әні және қазақ фольклористикасында тарихи өлеңдер жанрына жататын 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі туралы әндер туралы жазады. Осы көтеріліс тұсында туған әндерді жанры, түрі жағынан былайша топтастырады:

- 1) Бунтарлық әндер (төңкеріс әндері – Ә.Ұ.);
- 2) Лирикалық әндер;
- 3) Махаббат әндері;
- 4) Сағыну әндері;
- 5) Күлкі әндері;
- 6) Балықшы әндері;
- 7) Атын, құсын мақтаған әндер;

Бұл әндердің басты тақырыптары – өмірдің мәңгілік арнасына айналған әділдік пен әділетсіздік, жақсылық пен жамандық, алдан күткен арман, т.б. екендігін атап өтеді.

Еңбекте әдебиет зерттеушілері үшін құнды болып табылатын тағы бір мәлімет келтірілген. Бұл дерек зар заман ақыны, өз заманының шындығы шығармаларына өрілген Кердері Әбубәкірдің Қоңырбайдың Сейітіне бағыштаған арнау өлеңі дейміз.

Академик А.Жұбановтың «Замана бұлбұлдары» еңбегіндегі сөз болған тағы бір үлкен келелі мәселе – қазақтың әнші-ақындары, сал-серілері және халық ақындары турасында. Сал мен серілердің киім киісі мен мінез-құлықтарына дейін тоқталып, сал-серілер жайында кезінде А.Затаевичтің қате пікір айтқанына тоқталып өтеді. Салдардың соңғы өкілі Мөңке Төлегенді Ахмет Жұбанов өз көзімен көргендігін айтып: «...Халық оны хан келе жатқандай қарсы алатын. Әңгіме айтса майын тамызады, ән салса таңдайынды қақтырады. ...Оның аузынан шыққан сөз халық үшін аса «дуалы», халықтың өз тілінде, асықпай, баппен отырып-ақ жеткізетін. Өзі сауатты, көп жаңалықты біліп отырады, өлеңді жазып шығарады, әнді де өзі шығарады» [4, 17-б.] – деп баға береді.

А.Жұбановтың қазақтың классик ақыны Абай Құнанбайұлының мұрасына да бей-жай қарамағандығы белгілі. Автор Абайдың ән мұрасы турасында қазақтың бас ақынының өзіндік ерекшеліктерін дөп басып тани отырып, кәсіби тұрғыда бағасын береді: «Шынында Абай творчествосы зерттеушілер үшін әлі де қызықты жағы көп нәрсе. Өлеңде жаңа өлшеу-ырғақ іздеген Абай, музыкада да жаңа форма, өлшеу іздеген. Бірақ интонациялық жағынан Абай әндері қазақ музыкасы негізінде шыққандығы даусыз. Ал Абайдың тағы бір жаңалығы, оның бір әнін бір әннің сөзімен айтуға келмейді. Әр қайсының өлең өлшеуімен, сәйкестігімен қатар, сол өлеңнің мазмұнымен сәйкес әуені бар. Тіпті кейбіреуі өлшеу жағынан басқа өлеңдермен айтуға келіп жатса да, музыкалық мазмұн, тіл жағынан келмейді» [4, 19-б.] – деп бағамдайды.

Ахмет Жұбанов осы зерттеуінде А.Затаевичтің қазақтың музыкалық мұрасын жинақтауға қосқан өзіндік үлесіне ден қоя отырып, сонымен қатар орыс өнертанушысының кейбір қазақ өнерпаздары жайында шала пікір айтқанына да баса назар аударады. А.Затаевичтің қазақтың сал-серілері, Жаяу Мұсаның ән айту ерекшеліктерін жіті назар аударып қарастырмағандығына да көңілі толмайтындығын білдіреді. Өйткені, А.Жұбановтың айтуынша: «Біздің Абай мен Жаяу Мұса... музыка творчествосында халық композиторлары арасында ерекше орын алады. Екеуінде де үлкен жаңалықтар бар. Ал ол жаңалықтардың біздің заман үшін ерекше мәні бар. ... Бұл екеуінің шығармаларының формалық, интонациялық, өлшеулік, мазмұндық жақтары ... ерекше» дейді.

Ахмет Жұбановтың зерттеу нысанасынадағы маңызды мәселелер Біржан сал, Ақан сері, Мұхит, Балуан Шолақ, Жаяу Мұса мен Мәди, Сары, Әсет, Нартай, Кенен, Әміре, т.б. туралы жазылған эсселері дер едік. Аталмыш жанрда жазылған бұл шығармалар әнші-ақындар жайындағы өмірдеректер мен шығармашылықтарының ерекшеліктері туралы баға берілуімен құнды. Жоғарыда айтылған пікірлерден А.Жұбановтың сөз саптасы, тіл ерекшелігі, не нәрсе жайын жазса да айналасымен қоса қамтып, салыстырып, терең тұжырым жасайтын ерекше танымын, қаламгерлік қарымын танимыз, дән риза боламыз.

Тұжырым. Сөзімізді қорытындылай келе, әрине, бір баяндаманың аясында «Саз әлемінің сардары» атанған өнертанушы, академик Ахмет Жұбановтың қазақ әдебиеттану ғылымына елеулі үлес болып қосылған бар еңбегін түгелдей қамтып шығу еместігін ескерттім келеді. Қазақтың бағына бола жаратылған дүйім Жұбановтар әулетінің әрқайсысы феномен тұлға ретінде дарындылықтарымен ерекшеленеді. Солардың ішінде, Ахмет Жұбановтың қазақ мәдениеті мен өнертануында алатын орнынан бөлек, әдебиеттану саласындағы еңбектерін зерделеудің біз үшін маңызы орасан зор. Ахмет Жұбановтың ғылыми ғұмыры – болашаққа мәңгілік рухани азық болып қала беретіндігіне көзіміз жетуде.

Академик Ахмет Қуанұлы Жұбановтың мәңгі өлмес, өшпес музыкалық мұрасы ғана құнды емес. Қазақтан шыққан танымал әнші-ақындар шығармашылығы мен ғұмыр деректерін саралауда Ахмет Жұбанов айтып кеткен ой-тұжырымдарды – әдебиеттану ғылымы үшін де ерекше маңызға ие болып қала бермек демекпіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әуезов Мұхтар. Әдебиет тарихы. Алматы, Ана тілі. – 1991. – 192 б. (кітап).
2. Жұбанов Құдайберген. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Алматы: Абзал-Ай. – 2013. – 640 б. (кітап).
3. Жұбанов А. Ғасырлар пернесі. Алматы, 2002. – 328 б. (кітап).
4. Жұбанов А. Замана бұлбұлдары. Алматы, 2002. – 440 б. (кітап).